

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

TRANSREGIONAL COOPERATION AS A SUBJECT OF PUBLIC THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE STATE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

Статтю присвячено проблематиці узагальнення теоретичних аспектів формування системи економічної безпеки держави. Автори наголошують на тому, що побудова міцної держави, не можлива без формування ефективної системи економічної безпеки держави.

Наголошено на ролі проблематики систематизації методологічних засад при формуванні системи економічної безпеки, розглянуто основні принципи та методи, які повинні дотримуватись при її формуванні. До таких принципів віднесено: верховенство закону у забезпеченні економічної безпеки; додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави; взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави; своєчасність і адекватність заходів; пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру; інтеграція національної економічної безпеки в міжнародну економічну безпеку.

Запропоновано власний підхід щодо етапів формування системи економічної безпеки держави та основних питань, на які потрібно звертати уваги при роботі з таким складним питанням, як система економічної безпеки. Концепція економічної безпеки втілюється через набір критеріїв і індикаторів, які відрізняються залежно від конкретної компоненти економічної безпеки. Основним критерієм у цій системі є оцінка економічного стану країни, яка бере до уваги ключові процеси, що впливають на державну діяльність протягом визначеного періоду часу. Основною стратегічною метою економічної безпеки є формування умов, які сприяють життєдіяльності особи та забезпеченню соціально-економічної і політичної стабільності в суспільстві, збереженню державної цілісності та ефективній протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Акцентовано увагу на потребі формування системи прогнозування загроз різним складовим економічної безпеки, що вимагає застосування інструментарію різних галузей знань: економіки, публічного управління, демографії, політології, технічних та природничих наук

Ключові слова: економічна безпека держави, національна безпека, державне управління, органи державної влади, загрози

економічній безпеці, система, економіка, принципи, методи.

The article is devoted to the problems of generalizing the theoretical aspects of the formation of the system of economic security of the state. The authors emphasize that the construction of a strong state is not possible without the formation of an effective system of economic security of the state.

The role of the systematization of methodological principles in the formation of the economic security system is emphasized, the main principles and methods that must be followed in its formation are considered. Such principles include: supremacy of law in ensuring economic security; maintaining a balance of economic interests of the individual, family, society, and the state; mutual responsibility of the individual, family, society, state; timeliness and adequacy of measures; the priority of contractual (peaceful) measures in solving both internal and external conflicts of an economic nature; integration of national economic security into international economic security.

An own approach to the stages of the formation of the economic security system of the state and the main issues that need to be paid attention to when working with such a complex issue as the economic security system is proposed. The concept of economic security is embodied through a set of criteria and indicators that differ depending on the specific component of economic security. The main criterion in this system is the assessment of the economic state of the country, which takes into account the key processes affecting the state activity during a certain period of time. The main strategic goal of economic security is the formation of conditions that contribute to the life of a person and the provision of socio-economic and political stability in society, the preservation of state integrity and effective countermeasures against internal and external threats.

Attention is focused on the need to form a system for forecasting threats to various components of economic security, which requires the use of tools from various fields of knowledge: economics, public administration, demography, political science, technical and natural sciences

Key words: economic security of the state, national security, state administration, state authorities, threats to economic security, system, economy, principles, methods.

УДК 330.33/36: 332.1
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.37.32>

Дмитрова О.С.

к. економ. наук,
керівник напряму фінансового моніторингу АТ «УКРПОШТА»
ORCID ID: 0009-0007-4928-2191

Терещук О.Д.

д. юрид. наук, професор,
завідувач кафедри національної безпеки,
Інститут безпеки ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
ORCID ID: 0000-0001-7469-0620

Карпова К.В.

к. економ. наук, доцент,
завідувач кафедри управління фінансово-економічною безпекою,
Інститут безпеки ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
ORCID ID: 0009-0007-7705-8808

Постановка проблеми в загальному вигляді. Обґрунтування актуальності теми дослідження. Основною проблемою при практичній роботі із побудови ефективної системи економічної безпеки держави, є її багатогранність та різноплановість. Окремі питання чинників та загроз, які впливають на економічну безпеку, розглядаються вченими через призму власного досвіду та бачення проблеми.

У першу чергу, такий підхід пов'язано із постійною зміною загроз та ризиків які впливають на економічну безпеку через мінливість ринкового середовища, або через дії країни агресора. Все це разом, не дає єдиної картини та розуміння шляхів побудови системи економічної безпеки держави. Але, як і кожна система, формування економічної безпеки держави повинно підпорядковуватись чітким правилам та алгоритму дій.

Зазначене обумовлює потребу формування такого підходу до визначення економічної безпеки, який буде максимально узагальненим навіть за зміни умов середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам економічної безпеки держави присвячено чимало іноземних та вітчизняних наукових робіт. Великий вклад в дослідження цієї теми зробили такі вчені, як А. Городецький, М. Воропая, І. Бінко, С. Дмитров, Г. Пастернак-Таранушенка, М. Єрмошенко, В. Мунтіян, І. Мігус, Г. Славина, М. Шлемко, І. Бінко, А. Абалкін та багато інших.

Разом з цим, враховуючи багатогранність даного питання, детальний аналіз наукових публікацій з даної проблематики, дозволяє виявити недостатньо дослідженим питання побудови самої системи економічної безпеки держави, яка б ефективно функціонувала на всіх рівнях економіки.

Метою дослідження є: узагальнення теоретичних аспектів формування економічної безпеки, незалежно від зміни чинників, які на неї впливають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття безпека, почало формуватися у окрему категорію, з самого початку усвідомленого людського існування. Згідно енциклопедичного словника Робера, термін безпека вперше з'явився в Європі у 1190 році. Він трактувався, як стан людини, захищеної від небезпеки. Звісно, це далеко не перше визначення поняття безпека, адже вже давньогрецькі філософи розглядали поняття безпеки. І вже тоді вони трактували її не лише в контексті безпеки окремо взятої людини, оскільки почали розширювати визначення поняття безпека до рівня суспільства та держави, не відокремлюючи їх один від одного. Філософ Епікур вважав, що «лише забезпечивши повноцінний захист держави та суспільства, можливе реальне забезпечення безпеки кожного окремого громадянина» [1]. Із розвитком людства, наукової теорії поняття безпеки розширювалось та змінювалось. Згідно з теорією мотивації А. Маслоу, яка обумовлює ієрархію потреб людини, безпека знаходиться поряд із основними фізіологічними потребами людини, і є однією із головних потреб.

З розвитком держав та інститутів влади, прийшло розуміння, що важливим елементом поняття безпека, є його економічна складова. У якості окремої категорії поняття економічна безпека (далі ЕБ), вперше стало застосовуватись як складова програм соціально-економічних перетворень демократичної партії США

[2], які створювались з метою виходу з Великої депресії 1933-1937рр. Автором цієї програми був Франклін Рузвельт, саме він на думку більшості вчених вперше ввів у публічний обіг термін «економічна безпека». На той період, припадає час економічного спаду, тому проблема визначення економічної безпеки виглядала дуже логічною та своєчасною. За визначеннями Рузвельта, економічна безпека розглядалась саме у контексті національної безпеки.

Головною характеристикою дієвої системи економічної безпеки виступала рівновага та стійкість економіки, яка б в свою чергу забезпечувала дотримання першочергових економічних прав звичайних громадян, а саме: «гідного житла, доброї освіти, соціального захисту, розумного доходу в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення» [2]. Введення адміністративних змін призвело до позитивних змін в економіці, і вже в 1947 р. в США був прийнятий закон «Про національну безпеку», у складі якого чимало уваги приділялось саме її економічній складовій – економічній безпеці [3]. На міжнародному ж рівні, поняття «економічної безпеки» було запроваджено у міжнародну практику в 1985-році на 40-й сесії ООН. Йдеться про Резолюцію, яка визначила, що «Економічна безпека» – це стан, за якого народ може суверенно (тобто без втручання і тиску ззовні), визначати шляхи й форми власного економічного розвитку. В резолюції також було визначено, що світовій спільноті необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни.

Тобто, якщо Ф. Рузвельт, розглядав економічну безпеку крізь призму економічного достатку та можливості стійкого розвитку економіки через побудову відповідних внутрішніх механізмів із залученням держави для протидії внутрішнім загрозам та ризикам, то на міжнародному рівні економічну безпеку вже починають розглядати, як систему захисту держави від зовнішніх загроз, яка дозволяє уникнути негативну тиску та впливу ззовні.

Україна, як незалежна держава, почала застосовувати основні принципи резолюції лише на початку 1990-х рр. Саме з початку 1990 років в Україні починають детально аналізувати та пропонувати підходи до визначення та розуміння економічної безпеки та підходи до роботи із нею. І лише у 2003 році (більше ніж через 15 років, після прийняття резолюції ООН) було прийнято закон «Про основи національної безпеки України» (станом на 01.01.2024 – він втратив чинність). Згідно цього Закону, було визначено та зафіксовано,

що: Економічна безпека є важливою складовою національної безпеки України, а саме: це складова частина національної безпеки, її фундамент і матеріальна основа.

Саме завдяки цьому Закону, до 2018 року, на державному рівні України про Національну безпеку України, безпека в економічній сфері розглядається, як складова національної безпеки, до якої зараховано такі напрями державної політики, як недопущення незаконного використання бюджетних коштів, державних ресурсів і перетікання їх в тіньову економіку, боротьба з протиправною економічною діяльністю, контроль за експортно-імпортною діяльністю, що спрямована на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника тощо. Таке визначення було надто вузьким та не давало розкривало у повному сенсі суть та поняття економічної безпеки держави.

Автори, відштовхуючись від власного досвіду та практичних вмінь, пропонують підходити до поняття економічна безпека, враховуючи його понятійні складові. Адже саме: поняття «економіка» походить від англійського слова «economy» – сукупність суспільних відносин як у виробничій, так і у невиробничій сферах, або економічний базис певного суспільного ладу (англійці запозичили його з грецького «οικονομικός» (гр. Οικονομικός), що вперше з'явилось у творах Ксенофонта). При цьому, поняття «безпека» має більш широке трактування – у загальному визначенні поняття «безпека» передбачає відсутність загроз набутим цінностям та відсутність страху стосовно того, що цим цінностям буде завдано шкоди.

Сучасна українська юридична енциклопедія, дає визначення безпеки, як «наявність певних умов, у яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень» [4]. Тобто, економічна безпека держави (надалі ЕБД) – це складова національної безпеки, побудована система взаємопов'язаних механізмів та заходів яка дає змогу захистити державу від внутрішніх та зовнішніх загроз, які впливають на економіку, з метою забезпечення високої конкурентоспроможності у світовому економічному середовищі та яка характеризує здатністю національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Одним із ключових понять тут є розуміння саме того, що економічна безпека, це не просто визначення, а власне ціла система взаємопов'язаних механізмів та заходів, які дають

змогу захистити фінансово-економічні інтереси держави. Для побудови відповідної системи з уникнення непорозумінь, розглядати ці питання потрібно поступово, з визначення основних пунктів та правил.

Коротко це можливо сформулювати наступним чином: не залежно від своєї структури, будь-яка система повинна включати певні елементи (рис. 1).

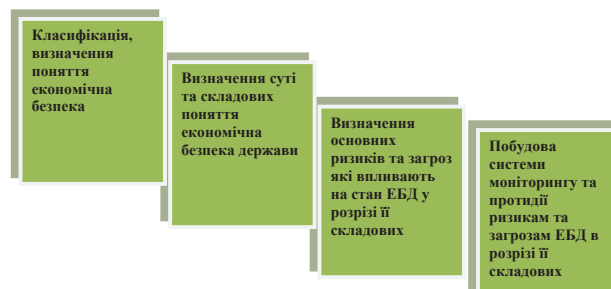

Рис. 1. Етапи побудови системи ЕБД

Не залежно від категорії, будь яка система ґрунтується на певних принципах. І політика економічної безпеки не є винятком, адже ґрунтується на принципах, які становлять політичну і правову базу для оцінювання зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки:

– верховенство закону у забезпеченні економічної безпеки (економічна безпека держави є важливою складовою частини національної безпеки, діяльність з усіх питань, пов'язаних з економічною безпекою, повинна регулюватись державою в особі уповноважених органів влади, що діють на підставі чинного законодавства. Досягнення найбільш захищеного стану можливе, лише як результат цілеспрямованої та науково-обґрунтованої діяльності держави);

– додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави (підходи до побудови системи повинні враховувати інтереси всіх учасників економічного процесу на всіх її рівнях);

– взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави за гарантування економічної безпеки;

– своєчасність і адекватність заходів щодо відвернення загроз і захисту національних економічних інтересів; (система будується з метою попередження настання фактів ризику, тому будь – які дії повинні бути своєчасними, направлені перш за все на запобігання; адекватними – фінансові затрати які витрачаються на запобіганням загрозам, не повинні перевищувати втрати від факту настання останніх.)

– пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

– інтеграція національної економічної безпеки в міжнародну економічну безпеку.

При цьому, економічна безпека є багатогранною системою, яка складається з різних складових. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України визначають наступне: Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки [5]. Звісно ж, вітчизняна наука знає й інші підходи, як на державному рівні, так за окремими її напрямками [6-10]. Проте, у контексті даного дослідження важливо розуміти, що ваговий вплив кожної складової (як, зрештою, і самі складові) будуть видозмінюватись.

На трансформацію підходів впливає не тільки внутрішнє ринкове середовище, але й велика кількість зовнішніх факторів, таких як: війна, пандемії, тощо. Саме з цим, на думку авторів, пов'язані різні підходи та угруповання складових економічної безпеки різними дослідниками. Оскільки зміна навколишнього та внутрішнього середовища призводить до змін підходів та трактувань у дослідженнях. Підходи до побудови системи економічної безпеки, не можуть бути сталими – адже система захисту ЕБД повинна постійно оновлюватись. Для цього повинна існувати система оцінки ризиків та загроз за кожним напрямом діяльності.

Як уже зазначалось, система ЕБД багатогранна та складається із різних напрямів діяльності держави. Забезпечення економічної безпеки країни не є прерогативою якогось одного державного відомства, служби. Вона має підтримуватись усією системою державних органів, всіма ланками і структурами економіки. Держава є не тільки об'єктом, а й основним суб'єктом національної економічної безпеки і здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Відповідно, за кожен напрям відповідає окремий державний орган, до функціональних обов'язків якого входить (або ж повинна входити) функція розроблення та запровадження нормативних документи, у залежності від власного напрямку діяльності.

Суть економічної безпеки реалізується через систему критеріїв і показників (які різняться між собою в залежності від складової частини економічної безпеки). Загальним критерієм системи економічної безпеки виступає

оцінка стану економіки з огляду на найважливіші процеси які впливають на діяльність держави у певний проміжок часу.

Основною стратегічною метою економічної безпеки є формування умов, які сприяють життєдіяльності особи та забезпеченню соціально-економічної і політичної стабільності в суспільстві, збереженню державної цілісності та ефективній протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Головними принципами забезпечення системи економічної безпеки держави повинні бути принципи:

– мінливості (будь-яка держава у результаті допущених помилок управління, або впливу зовнішніх факторів, може стати жертвою кризи. Тому здійснення діагностичних і превентивних заходів є обов'язковим);

– об'єктивності (будь-яка робота, щодо зміцнення та оцінювання системи, повинна проводитись на основі певних методів, а не суб'єктивних міркувань);

– безперервності та оперативності – процес повинен відбуватись на постійній основі, що забезпечує оперативність;

– комплексності та системності – економічну ситуацію потрібно оцінювати, як взаємодію комплексу змінних усередині держави;

– явності в інтерпретації результатів – результати повинні бути чіткими та зрозумілими, щоб уникнути неправильного розуміння;

– альтернативності варіантів розвитку – потрібно мати декілька варіантів розвитку подій, від оптимістично до песимістичного;

– дотримання компромісу між ступенем ризику і очікуваннями результатами або принцип виправданого ризику – врахувати залежність між результатом та рівнем ризику.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На думку авторів, питанням побудови системи економічної безпеки з приділяється не достатньо уваги. Не залежно від категорії, будь яка система ґрунтується на певних принципах, і політика економічної безпеки не є винятком, адже ґрунтується на принципах, які становлять політичну і правову базу для оцінювання зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки.

Економічна безпека є багатогранною системою, яка складається з таких складових як: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека.

Відтак, до питаннями побудови системи

економічної безпеки потрібно підходити комплексно. Система повинна постійно переглядатись, враховувати зміну зовнішнього та внутрішнього навколишнього середовища, мати дієву систему моніторингу ризиків і вся ця діяльність повинна знайти своє відображення у роботі державних органів з метою практичного її застосування для запобігання ризикам та загрозам.

Подальшої уваги дослідників заслуговує проблема формування системи прогнозування загроз різним складовим економічної безпеки, що вимагає застосування інструментарію різних галузей знань: економіки, публічного управління, демографії, політології, технічних та природничих наук.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : *Право*, 2009. 256 с.
2. Ryan, Halford Ross. Franklin D. Roosevelt's Rhetorical Presidency. *New York: Greenwood Press*, 1988. ISBN 9780313255670
3. Економічна безпека України: монографія [Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф., Ольшанська О.В., Мельник А.О., Воронкова Т. Є., Денисенко М.П., та інші]; за ред. В.Г. Федоренка, І. М. Грищенко, Т. Є. Воронкової Київ. *ТОВ. «ДКС центр»*, 2017. 462 с.
4. БЕЗПЕКА [Архівовано 26 серпня 2016 у Wayback Machine.] *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : *Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана*, 1998-2004. ISBN 966-749-200-1.
5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
6. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. Київ : *НІСД*, 1997. 144 с.
7. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія, К. : *Київський ек-ний інститут менеджменту*, 2003. 320 с.
8. Дмитрова О.С. Класифікація загроз та ризиків економічної безпеки банку. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_125
9. Франчук В. І. Економічна безпека держави: історичні аспекти та характеристика сутності. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. С. 1-6.
10. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія. Київ : *Кондор*, 2005. 391 с.